

ДИВОСЛОВО

Українська мова й література
в навчальних закладах

МІСЯЧНИЙ
МОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІДКРИЄТЬСЯ З БЕРЕЗНЯ 1951 РОКУ

Головні редактори з часу заснування журналу:
ІРИНА БУГАЙКО, ФЕДОТ ЖИЛКО,
ІГОРЬ МИСНИК, ПЕТРО СЕМКО,
ОЛЕКСАНДР БІЛЯЄВ, ОЛЕКСАНДР АВРАМЧУК

7
(521)
липень
2000

Головний редактор
СЕРГІЙ ГРЕЧАНЮК

Редакційна колегія:

ОЛЕКСАНДР БІЛЯЄВ,
ІРИНА ВОЛОШИНА,
ОЛЕКСАНДРА ГЛАЗОВА,
ІГОРЬ ДОНЧИК,
НИКОЛА ІЛЬНИЦЬКИЙ,
ОЛЕКСАНДР КИРИЧУК,
ІРИНА КОВАЛЬЧУК,
ВАСИЛЬ МАЙОРОВ,

Заступник головного редактора,

ІГОРЬ МАЦЬКО,
ВОЛОДИМИР МЕЛЬНИЧАЙКО,
АНТОНІНА МОВЧУН,
ІГОРЬ ОНКОВИЧ,

Заступник головного редактора,

ІРИНА ПАСІЧНИК,
ІРИНА ПЕНТИЛЮК,
ІГОРЬ ПОГРІБНИЙ,
ГРИГОРІЙ СИВОКІНЬ,

ІРИНА СЛОНЬОВСЬКА,

ІРИНА СОБОЛЬ,

ПЕТРО ХРОПКО,

ІГОРЬ ШЕВЧЕНКО,

Заступник головного редактора

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА І КРИТИКИ,

ІРИНА ШИНКАРУК

Редактори відділів:

Методики мови –

ІГОРЬ ДРОФАНЬ,

Методики літератури –

ІРИНА ВІТРЕНКО,

Мовознавства –

ІРИНА НЕЛІНА.

Літературний редактор

ІРИНА МОСТЕПАН

Методичний редактор

ІРИНА ЧЕРСЬКА

Заступник головного редактора

ІРИНА КОРНІЄНКО

Заступник головного редактора

ІРИНА ТКАЧЕНКА

Комп'ютерний набір – РАІСА ГРИНДЮК,

Комп'ютерна верстка – АНДРІЙ МАЙОРОВ

Друк – ІРИНА, РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ "ДИВОСЛОВО"

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І КРИТИКА

КОСТЮК ГРИГОРІЙ – Володимир Винниченко – маляр (До 120-ї річниці від дня народження письменника)	2
ОСАДЧА ІРИНА – Ім'я літературного героя як характеротворчий засіб (За творами Павла Загребельного про Київську Русь)	5
ЛЕОНТОВИЧ ОЛЕНА – ...Високий лет думок, шляхетні почуття та відданість безмежна Україні (Штрихи до портрета Володимира Леонтовича)	8
ПОЛІЩУК ЯРОСЛАВ – Феномен Грицька Чубая	13
З Міжнародного шевченківського свята	16

МОВОЗНАВСТВО

СТЕПАНЕНКО МИКОЛА – З історії дослідження витоків української мови	17
БОЙКО НАДІЯ – Експресивна лексика та її лексикографічна інтерпретація	19
ЧАК ЄВГЕНІЯ – Плекаймо слово!	23
МОВЧУН АНТОНІНА – Етимологія граматичних термінів	24

УКРАЇНОЗНАВСТВО

ЮКАЛО ВОЛОДИМИР – Він лікував людей і мову (Про Модеста Левицького)	26
---	----

МЕТОДИКА. ДОСВІД. ПРОБЛЕМИ

КУДРИК ЛІЛІАНА – Памфіл Юркевич про вивчення мови у школі	31
ДАНИЛЬЧУК ОЛЬГА, ТАРАСИНСЬКА ІРИНА – Програма з риторики (1–11 клас)	34
МАКАРЕНКО ВОЛОДИМИР – Ще раз про роботу над помилками	37
ЧОРНОУС ВАЛЕНТИНА – Подвоєння букв на позначення збігу однакових звуків	39
КРАТАСЮК ЛЮДМИЛА – Узагальнення і систематизація знань з теми "Фонетика. Графіка. Орфографія. Орфоепія"	40
БРОНСЬКА АЛІНА – Лінгвоукраїнознавчий аспект у викладанні української мови як іноземної	43
КУПЦОВА ВАЛЕНТИНА – Про особистісно зорієнтоване навчання (На прикладі вивчення творчості Олександра Довженка)	44
ГОРБОЛІС ЛАРИСА – "...Ми захищатимем наші святині, нашу віру й нашу землю!" (До уроку позакласного читання за повістю Михайла Старицького "Останні орли")	46
ЧУМАК ТЕТЯНА – Розвиток творчих здібностей учнів на уроках літератури	49

БІБЛІОТЕЧКА ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

НЕДІЛЬКО ВСЕВОЛОД – Опалена "Неопалима купина" ..	53
РИЛЬСЬКИЙ МАКСИМ – Неопалима купина	56

РЕЦЕНЗІЇ

СТАВИЦЬКА ЛЕСЯ – Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради	58
ЦИМБАЛЮК ВАСИЛЬ – Білошенко А.А. Індивідуальний підхід до учнів при вивченні української літератури	59

ВИЙШЛО У СВІТ

"Український рік у прикметах та прикметниках"	61
НЕЛІНА ТЕТЯНА – Поет, музикант, філософ	64

АНТОЛОГІЯ "САМОЦВІТІ"

КАЛЮЖНА ГАЛИНА – Любові свято. Молоді жнива

АНТОЛОГІЯ ОДНОГО ВІРША

СІРЕНКО ВОЛОДИМИР – Батьківщина	16
КОГУТ ЗОЯ – "Україно!.."	36
БІЛОУС ГРИГОРІЙ – "Стою на допиті очей..."	51
ОНКОВИЧ ДМИТРО – Межа	51
ПУКАС НАДІЯ – Закохані	57
ОЛІЙНИК ІРИНА – "Пахне мальвами та любистком..." ..	60
ГОРБІВНЕНКО АНАТОЛІЙ – "Весна, а сумно"	64

Передрук матеріалів «Дивослова» іншими виданнями – тільки з письмового дозволу редакції.

До уваги авторів: надсилаючи матеріали для друку, не забудьте додати ксерокопію довідки про присвоєння вам Державною податковою інспекцією ідентифікаційного номера, а також вказати свій новий поштовий індекс (за місцем проживання).

© Дивослово, 2000

...ОД НЕДІЛЬКО,
...педагогічних наук, викладач
...ого медичного ліцею Національного
...ого університету

ПОЕМА "НЕОПАЛИМА КУПИНА"* (поєми)

Уперше я ознайомився з поемою Максима Рильського "Неопалима купина" (дехто вважає її циклом поезій) за досить несприятливих обставин. Було це в перші роки мого навчання в Малобережанській середній школі на початку восени 1954 року.

Після уроку після уроків на шкільне подвір'я помітив я в його глухому кутку чималеньке приміщення з навколо – гурт учнів, нашу бібліотекарку та її помічника. У вогнищі палали ... книжки. На моє запитання бібліотекарка пояснила, що це ті книжки, які піддані аутодафе за наказом "згори". Після домовившись з бібліотекаркою, я врятував від вогню кілька примірників. На сьогодні збереглися лише чотири: збірка "Неопалима купина" (1944) Максима Рильського, книжки Андрія Малишка "Битва" та "Полонянка" (1944) та "Ярослав Мудрий" Івана Малишка (теж 1944).

Буду приховувати – Максима Рильського на той час я вважав передусім як автора поезій "Пісня про Леніна", "Я – син Країни Рад", "Україні" та інших. А тут у "Неопалимій купині", врятованій з вогню, він розкрився мені в зовсім іншій іпостасі – як одного національного поета, патріота України. Трохи пізніше постала трагічна постать великого митця слова, який, незважаючи на несприятливу атмосферу тридцятих-сорокових (та й п'ятидесятих) років, не зламався, вистояв, зберіг силу духу, не піддався, прикриваючись отими "піснями", правду про історичне минуле українського народу та його культуру.

Він же відрізнявся Максим Рильський від тих наших "піснетворців", які дбали лише про те, щоб догодити верхам, бути на виду, пролізти вище?.. Він найглибше зрозумів і душу, і творчість Максима Рильського, його видатну роль в історії української культури та культури Євген Маланюк. Він, старшина УНР, емігрант, невтомний борець за ідею національного відродження, у щирому, сповненому гордості за Максима Рильського, великому слові сказав: "Максим Рильський – в наш час страшну, цинічно-підлу добу фактично був захисником і закладником національної культури в лапах російського ворога, який – кожної хвилини! – міг не лише кинути до буцегарні з забороною "не малювати й малювати", а й просто "зліквідувати", якщо тільки перед тим перейти всі стадії морального розкладу... Історичну роль закладника нашої

культури й нашої духовності... Максим Рильський виконував як свій твердий національний обов'язок, ніс, як свою невблаганну долю: гідно і неослабно до кінця"¹. Що ж до "славословій" Сталіну та партії, там само зазначав Є.Маланюк, то це – "така ж сама данина, як пиття кумису в ханському наметі XIII ст."

І справді, Максим Рильський після славословій писав черговий видатний твір, у якому підносив національну ідею, будив історичну пам'ять свого народу, утверджував думку про його талановитість, національне відродження України, невмирущість рідної мови. За це його знову ганьбили, критикували, переслідували. І так повторювалося... Славословія відійшли разом з тиранією, а навечно залишилися "Слово про рідну матір", "Мандрівка в молодість", "Неопалима купина", мудрі поезії третього цвітіння.

Високо піднісся талант поета в трагічні роки війни проти фашистських нападників, які прагнули не лише поневолити, а й знищити слов'янські народи. Перелякана більшовицька партія мусила дещо послабити ідеологічну цензуру. Рильський одразу скористався цим. З'явилися поеми "Слово про рідну матір", "Жага", "Неопалима купина" та збірки лірики – "За рідну землю", "Світла зброя", "Велика година", удостоєні Сталінської премії I-го ступеня. У 1945 р., у зв'язку з п'ятдесятиріччям, поета нагороджують орденом Леніна. А двома роками раніше його приймають (на політбюро! без проходження кандидатського стажу!) в члени ВКП(б).

Здається, доля повернулася лицем до Рильського. Та ба, тривало це недовго. Майже відразу ж після закінчення війни влада схаменулася: та кого ж ми підносимо? Невже "націоналіст", колишній неокласик став таким "правильним" більшовиком?

З одного боку, твори, в яких на високій ноті звучали любов до України, уславлення її історичного минулого і водночас Сталіна, партії, радянської влади, були досить високо оцінені літературною критикою, яка насамперед відзначала в них мотиви радянського патріотизму, розкриття провідної ролі "вождя народів" Сталіна, партії, російського народу в перемозі на війні.

Найповніше погляд критики тих років на поезію Рильського років війни висловив Олександр Білецький у статті "Творчість Максима Рильського". Він писав, що в ній "чується один основний мотив: віра в перемогу людяності над звірством. Запорука цієї перемоги – Червона Армія, велика Комуністична партія, дружна сім'я братніх народів..."² Проте той же Білецький вказував, що "деякі вади поеми ("Жага". – В.Н.) знижують її ідейно-виховну силу", як-от "образ України, розп'ятої на хресті матері-мучениці, який не пов'язується з уявленням про нескорену Радянську Україну, що продовжувала під час війни боротися".

Про "Неопалиму купину" у критиці знаходимо лише побіжні згадки, в яких відзначаються животворні зв'язки поеми з народною творчістю. Здавалося, що навколо цього твору зведена глуха стіна замовчування. У жодній окремій збірці Максима Рильського, починаючи з 1944 р. і по нинішній день, "Неопалимої купини" немає, у виданих вибраних творів, тритомниках і навіть десяти томному виданні – 1960–1962 рр. – теж.

Знайшов я поему лише в третьому томі двадцятитомного зібрання творів поета (К., 1983). Є вона й у виданні "Шкільної бібліотеки" (Рильський М. Вірші та поеми. – К., 1990). Про нього говорити не буду, оскільки сам упорядковував його.

Так само немає "Неопалимої купини" і в шкільних хрестоматіях – хоч мала б бути. І ось чому. Нині середня

...бібліотеку вчителя-словесника: за 1997 р. – № 12 (Микола Куліш); за 1998 р. – № 1 (Володимир Сосюра), № 2 (Іван Малишка), № 3 (Василь Стефаник), № 4 (Іван Франко), № 5 (Тарас Шевченко), № 6 (Євген Плужник), № 7 (Олександр Олесь), № 8 (Олександр Ольжич), № 9 (Володимир Самійленко), № 10 (Микола Іванович), № 11 (Богдан-Ігор Антонич), № 12 (Іван Нечуй-Левицький); за 1999 р. – № 1 (Григорій Тютюнник), № 2 (Григорій Тютюнник), № 3 (Юрій Мушкетик), № 4 (Степан Руданський), № 5 (Іван Малишка), № 6 (Олена Пчілка), № 7 (Біблія), № 8 (Борис Грінченко-Давидович), № 9 (Дмитро Павличко), № 10 (Історія Русів), № 11 (Валентина Земцова книга), № 12 (Василь Симоненко); за 2000 р. – № 1 (Історія Підмогильний), № 2 (Павло Загребельний), № 3 (Ліна Костенко), № 4 (Роман Купчинський), № 5 (Тодось Осьмачка), № 6 (Історія Теліга).

¹ Маланюк Є. Над могилою Максима Рильського // Маланюк Є. Земна мадонна. – Братислава – Лондон, 1991. – С.328.

² Матеріали до вивчення історії української літератури: У 5 т. – К., 1963. – Т.1. – Кн.1. – С.92.

школа працює за трьома варіантами програми з української літератури. І в одному, укладеному Інститутом українознавства Національного університету ім. Тараса Шевченка, пропонується текстuale вивчення поеми. Анотація до теми звучить так:

"Неопалима купина" – утвердження незнищенності Києва як символу української нації. Образ неопалимої купини. Відтворення славного історичного минулого України. Образи князів Володимира та Святослава, гетьманів Богдана Хмельницького, Сагайдачного, що будять історичну пам'ять народу, закликають на захист України.

Урочиста, піднесена лексика поеми, її струнка композиція, образне багатство.

Гостра несправедлива критика поеми в повоєнні роки.

Частина шкіл України працює за цією програмою, але в жодній хрестоматії для середньої школи "Неопалимої купини" немає. Це наводить на роздуми: чому критикована більшовицькою і брежневською владами поема і в епоху утвердження незалежної Української держави не знайшла свого належного місця в історії української літератури?

Пошукаємо відповіді в самому творі.

"Неопалима купина", написання якої датоване 4 жовтня 1943 року, увійшла до однойменної збірки, що побачила світ у 1944 році. Вона, як і всі поеми воєнного часу, була пройнята патріотичним духом, закликала до боротьби з фашистською навалою, проте в той час не прозвучала в критиці так, як інші твори. Можливо це, якоюсь мірою, пояснюється ключовим образом поеми – біблійною неопалимою купиною (кущ, що горів, не згораючи, з якого доносився голос Бога). Певна річ, цей образ не міг бути схвально сприйнятий атеїстичною ідеологією. Але, на мою думку, головне в іншому. У "Слові про рідну матір", наприклад, відчутно звучать, поряд з національно-патріотичними мотивами й обов'язкові в ті роки славословія Сталіну ("Бо Сталін сам біля керма Стоїть, радянські вільні люди!"), "російському сміливому народу", "гону світлому сестер". Це те, за влучним виразом Маланюка, "обов'язкове пиття кумису в ханському наметі". Подібний "кумис" був і в поемі "Жага" та в ряді віршів років війни.

У "Неопалимої купині" є лише згадки про "братню Москву", "волелюбний Арсенал" і Сталіна, однак високого пієтету немає:

Коли Київ
Смутен і печален,
Убитих предавав землі, –
Зорив у ніч великий Сталін
У непогасному Кремлі.

Правда, нижче також штрих:

І чуочи Вождеве слово,
Стобратні рушили війська... (цит. за

виданням 1944 р. – В.Н.)

Зате перед цими рядками постає величний образ Києва-батька, до якого з палкою любов'ю й гордістю звертається поет:

Ти чуєш, батьку, як ступає
Непереможна рать твоя,
Як древній Фастів посилає
Полки Семена Палія?

Ось у чому бачить Рильський джерело сили й непереможності народу України! У древньому красені Києві, в історичній пам'яті про героїв визвольної боротьби – славних предків, борців за волю України. І в такому ключі написана вся поема.

Ну, нехай уже в цьому причина замовчування та критики поеми в роки сталінщини. Але, на жаль, і сьогодні цей твір належно не поцінований. Можливо, не всім подобається те, що "Неопалима купина" перейнята духом національного відродження, української державності, яка веде свою історію, підкреслює автор, від часів могутньої Київської Русі.

Композиційно поема складається з дев'яти невеликих розділів, і образ неопалимої купини є її

об'єднуючим композиційним стрижнем. Ще в назві він викликає в читача уявлення про щось вічне і величне, пов'язане з біблійними часами. А основна думка поеми, на мій погляд, звучить уже на початку твору в риторичному питанні, зверненому до Києва й перейнятому болем за тяжкі випробування, які випали на його долю впродовж усієї історії.

На всесвіт славен красотою,
Страшний у сполохах пожеж,
Невже лиш мукою святою
Ти у безсмертя увійдеш?

А далі поет чітко й недвозначно говорить про те, що Київська Русь – то Україна, єдина держава з єдиним народом:

Колишне, в камені сповите,
Встає, мов хвилі у Дніпрі,
І бачать Україну діти,
Як Володимир на горі
Крізь непроглядну ніч криваву,
Благословляючи народ,
Веде свій люд, свою державу
На ясні води від негод. (Виділення наше. – В.Н.)

Як же ще можна потрактувати ці строфи? Володимир "Веде свій люд, свою державу..." Не поляків же й не Польщу, не росіян і не Росію, а такі українців і Україну, якою б вона в той час не була. І Київська Русь – то такі давня Україна, а не "спільна колыска трьох братніх народів" (зі "старшим братом" – російським народом), як це сьогодні твердять великоросійські шовіністи та їхні підспівувачі малороси. Ну то як же могла оцінити поему "Неопалима купина" офіційна критика в тоталітарні часи? Та таке просто страшно було й повторити: Київська Русь – Україна!

І вже тим, що строфа про Володимира, який "Веде свій люд, свою державу На ясні води", стоїть відразу після назви твору – "Неопалима купина", автор утверджує прадавність і безсмертя Києва, а отже, й усієї України.

Характерне в цьому контексті звернення до народно-поетичного образу України, який часто трапляється в історичних думках: "на ясні зорі, на тихі води..."

Почавши поему з образу князя Володимира, з утвердження думки про вічність і незнищенність Києва й України, Рильський відразу вводить читача в жорстоку і страшну атмосферу війни, де "непроглядна ніч кривава", дитина, розтоптана копитом ворожого коня, небеса, що здригаються гнівом. Але закінчується перша частина твору рядками, які перегукуються з образом неопалимої купини як символу безсмертя древньої столиці.

Та знов чоло підводить Київ,
Щоб не хилить чола навік.

Друга частина – це ліричний спогад про Київ та його роль у житті і творчості поета. Саме він наспівував йому перші пісні, у душу "вложив і муку, і надію і серцю повелів дзвеніти, як струні".

Далі Рильський, використовуючи яскраві метафоричні образи та синекдоху, змальовує кілька визначальних епізодів з історії Києва як серця України. Перший – урочиста зустріч Богдана Хмельницького після перемоги над польською шляхтою:

Гудуть далекі віщі дзвони,
Народ, мов сотні рік, пливе,
І море жупанів червоне
Кипить і грає, як живе.

Потім стислими, але місткими рядками зображує поет життя Києва, ширше – України, в сиву давнину, в козацькі часи і в роки боротьби проти фашистського нападника.

Коли мир і спокій панував на українській землі, "Тесляр і смолокур, рибалки й гречкосії, і геній-будівник, і робітник-творець" трудилися на благо своєї Вітчизни. Але "надходила ворожа рать лукава", і підіймалися всі на захист рідної землі. Так було завжди: від Святослава, Богдана та Залізняка і до чорних днів Другої світової.

Як і в інших творах (наприклад у "Слові про рідну матір") образ України розкривається і в постатях її

... синів та дочок – Тараса Шевченка, Лесі Українки, Петра Могили та ін. Рильський відзначає високий рівень освіти й культури українців, що

Дорога втоптана водила юнаків
Туди, де розуму і доброті учили
Нетлінних книг ряди – утворення віків.

Часто вдається Рильський і до улюбленого прийому персоналізації природи:

На суд зійшлися гори й море,
Здригнулись гнівом небеса...

Сьомий розділ поеми – це крик болю за нездорований Київ, залиту кров'ю Україну. Поет зображає з горя, різкими, виразними штрихами змальовує ворога, яке принесла на українську землю страшна війна. Однак він твердо впевнений у тому, що ворога спіткає неминуча розплата за причинене зло, а народ, Київ, Україна відновляться в добрі і праці, в неопалима купина:

Конай же, кате окаянний!
Гори на вічному вогні!
Нехай нове життя постане
В неопалимій купині!

Твір звучить то піднесено-урочисто, то гнівно й агресивно, то щемливо-лірично, коли автор описує рідну землю і її столицю – златоглавого Києва. Мова поеми метафорична, пересипана архаїчною й образливою лексикою. Риторичне персоналізоване звертання "Ти чуєш, батьку?" робить стиль поеми особливо високим і емоційним. Завершується твір оптимістичними рядками і тим же символічним образом неопалимої купини:

І туманіють вражі зграї,
І сонце з хмари вирина,
І з-над пожарів виникає
Благоуханна купина.

Отже поема "Неопалима купина" за силою звучання, символічною ідейно-художнього змісту стоїть, на наш погляд, поряд з такими шедеврами Рильського, як "Слово про рідну матір" та "Жага".

Звичайно, ця замітка не претендує на повноту літературознавчого аналізу твору. Нею автор прагнув лише привернути увагу до літературної долі цього твору, який і сьогодні звучить актуально.

До питання методики вивчення поеми

Шкільний аналіз будь-якого твору залежить від двох обставин: самого твору, його ідейно-художнього змісту та ступеня доступності для учнів і від конкретних педагогічних обставин. Стосовно "Неопалимої купини": передовсім зауважимо, що, плануючи вивчення поеми, треба найперше врахувати явно недостатню кількість текстів. Саме це, можливо навіть визначальною мірою, зумовить той чи той підхід до її аналізу, бо відомо, що найважливішою умовою ефективного вивчення літературного твору є знання учнями його тексту. "Неопалима купина" порівняно невелика за обсягом – всього шість сторінок тексту звичайного формату. Проте знайти її можна далеко не в кожній шкільній бібліотеці, особливо в сільській. Отже і будувати вивчення твору слід, виходячи з конкретних обставин. З власного досвіду роботи в київських школах можна сказати, що тут особливих ускладнень не було. Учні читали текст і це забезпечило можливість використання найрізноманітніших видів роботи з ним.

Але як бути, коли в школі є кілька або й усього один примірник твору, а розмножити його немає змоги. У такому разі вчителі можуть відвести на вивчення твору більше часу з тим, щоб він, по можливості, повністю прозвучав у класі (можливо, після читання), або віддадуть перевагу оглядовому вивченню. Та за всіх умов аналіз твору варто, вважаємо, розпочати стислою вступною бесідою про час його

написання – 4 жовтня 1943 р., незадовго до визволення Києва. Потім ввести поему в контекст кращих творів періоду воєнних років ("Україна в огні" О.Довженка, "Україно моя" А.Малишка, "Любіть Україну" В.Сосюри), окремо спинитися на біблійному образі неопалимої купини, згадати Франкового "Мойсея" з його пророчим передбаченням великого майбутнього України. Перегук цих творів за біблійними мотивами досить відчутний.

Працюючи з текстом, десятикласники мають передовсім визначити основні мотиви поеми. Їх два – любов до Києва, що уособлює Україну, та ненависть до ворога, який хоче поневолити, а то й знищити її, і роль історичної пам'яті в житті й долі народу.

Наприкінці уроку доцільно запропонувати питання, за якими проводитиметься аналіз твору, щоб удома учні продумали відповіді на них. Це можуть бути, орієнтовно, такі питання:

Який символічний зміст образу неопалимої купини?
Чому, на вашу думку, поема починається згадкою про князя Володимиря?

Яку ідейно-естетичну роль відіграють у творі історичні персонажі?

Наскільки виразно змальований автором образ народу? Яким він вам видається?

Які художні прийоми створюють урочисто-патетичне звучання поеми?

У яких рядках, на вашу думку, найвиразніше розкривається головна думка твору?

Можливий і такий варіант аналізу: словесник (або й самі десятикласники) визначає кілька груп учнів (по три-чотири особи), кожна з яких опрацює окремі розділи поеми з тим, щоб під час аналізу твору взяти активну участь у його обговоренні.

Залежно від учнівського контингенту (наприклад, для слабшого класу) можна розглянути поему методом лекції з елементами бесіди.

Але при будь-якій формі роботи з текстом треба виділити найважливіші моменти в його змісті і проаналізувати їх. Насамперед докладно розкрити символічне значення образу неопалимої купини, яка несе надзвичайно важливе ідейно-художнє навантаження, власне, є ключем до розуміння головної ідеї твору. Схарактеризувати, з'єднуючи окремі штрихи в єдине ціле, змальований автором "незламний, як алмаз", Київ у контексті всієї історії України, визначити його роль у минулому й майбутньому нашої нації. Обґрунтувати не випадковість появи в поемі воєнних літ історичних персоналії.

А ще окремо варто поговорити про стиль, настрій, звучання твору. Поет звертається до Києва, як до живої й рідної істоти, з якою пов'язане все життя, називає його "розумним чародієм", що наспівував поету перші пісні, "І серию повелів дзвеніти, як струни", "душу вірністю і честю напоїв". А в іншому місці автор називає Київ батьком:

Ти чуєш, батьку? Стрепененся,
Ворожу силу скинь із пліч.
Гармати в Броварському лісі
Гримлять, як дзвони, день і ніч.

Прикметне порівняння "гармати гудуть, як дзвони" викликає звукові асоціації, по-перше, з урочистими церковними дзвонами на Великдень та Різдво (вони віщують радість визволення від фашистської навали), а, по-друге, із дзвонами, що б'ють на сполох при небезпечі.

То урочисто й піднесено, то тривожно і гнівно звучить поема, розбуджуючи історичну пам'ять, розпалюючи патріотичні почуття, викликаючи біль і водночас гордість у душі, а образ неопалимої купини утверджує головну думку: Україна і її народ безсмертні, перемога добра над злом неминуча. Така філософія твору Максима Рильського.

За поемою "Неопалима купина" доцільно провести класний або домашній твір. Для нього можна запропонувати, орієнтовно, такі теми: "Символічне значення образу неопалимої купини в однойменній поемі Максима Рильського", "Образ

Кисва в поемі Максима Рильського "Неопалима купина", "Мої враження про поему "Неопалима купина" Максима Рильського", "Ідейно-художнє багатство поеми Максима Рильського "Неопалима купина".

Від редакції. У тексті поеми, що подається за згаданим виданням 1990 року, опущено строфу про Сталіна й замість "Вождєве слово" – "партії слово". Останнє сьогодні також потребує коментування в класі, як і деякі інші "обов'язкові" риторизми, наприклад – про майбутню "зорю світову" і "волелюбний Арсенал", та й правда про зруйнування Хрещатика, якого "нема", відкрилася значно пізніше.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

НЕОПАЛИМА КУПИНА

1

На всесвіт славен красотою,
Страшний у сполохах пожеж,
Невже лиш мукою святою
Ти у безсмертя увійдеш?

Колишне, в камені сповите,
Встає, мов хвилі у Дніпрі,
І бачать України діти,
Як Володимир на горі

Крізь непроглядну ніч криваву,
Благословляючи народ,
Веде свій люд, свою державу
На ясні води від негод.

Дитя, розтоптане копитом
Несамовитого коня,
Встає, як судія над світом,
І двері правді відчиня.

На суд зійшлися гори й море.
Здригнулись гнівом небеса,
І скосить, чорний людоморе,
Тебе смертельна коса.

Ще вітер хмари не розвіяв,
Ще гай від жалоштів поник,
Та знов чоло підводить Київ,
Щоб не хилить чола повік.

2

Дитинства теплота і мудрощі старечі,
Сивінь минулого і зелень майбуття,
Труда нестримний крок, любові ніжні речі, –
Це ти, мій городе, це ти, моє життя!

Ти сповивав мене, розумний чародію,
І перші ти пісні наспівував мені,
У душу ти вложив і муку, і надію
І серцю повелів дзвеніти, як струні.

У кожній лінії, на кожному повороті
Очам ти відкривав невидані дива,
І вулиці твої пили злотовороті
У далеч, де зоря сіяла світова.

Ти колихав мене, ти добрі чари діяв,
Ти душу вірністю і честю напоїв,
І я в свій смертний час промовлю
слово – Київ,
Як слово матері, з усіх найкраще слів.

3

Гудуть далекі віщі дзвони,
Народ, мов сотні рік, пливе,
І море жупанів червоне
Кипить і грає, як живе.

І воля корогвами має,
І, весь у золоті й вогні,
На гребінь хвилі впливає
Богдан на лебеді-коні.

Упала шляхта знавісніла
І локотилася у прах,
І ланство горде наша сила
Уздріла в себе у ногах.

Та знає гетьман, що таїться
Звірта в полі і тепер, –

І до восточної столиці
Правицю владну він простер.

4

Тесляр і смолокур, рибалки й гречкосії,
І геній-будівник, і робітник-творець
Підносили тебе у вірі і в надії
На те, що збудеться високий рішенець:

Що випростаєш ти свій стан златопоясний,
Що вгору повинню поллеться твій Поділ,
Що над Софією розквітне день незгасний
І зрине твій народ, мов сокіл-златокрил.

О, скільки диких бур шугало над тобою,
Злодійських скільки рук на скарб сягало твій!
Але скипав народ, як гнівний шум прибою,
І проти ворога ставав на смертний бій.

Коли надходила ворожа рать лукава,
Немов дамацька сталь, була твоя рука,
І світоч твій палав, як слава Святослава,
І був твій гнів святий, як ніж Залізняка.

5

Гарячий городе-герою,
Хіба той день і час забудь,
Як разом з братньою Москвою
Ступив ти на свободи путь?

Хіба зів'янути знаменам,
Що маком розцвіли палким,
Коли над Києвом зеленим
Розвіявся битви чорний дим?

Хіба поникнуть непокірній
І непоклінній голові,
Хоч би недолюдки невірні
Тебе втопили у крові?

Нехай літопис твій роздерто,
Запався Ярославів вал,
Але не вмєр, не може вмєрти
Твій волелюбний Арсенал!

В дні бурі хижої такої
Що не побачити і в сні,
Тобі кував він світлу зброю
При безутомному вогні.

І всі сини твої, всі браття
Одною волею жили,
І каменю твого прокляття
У крицю месницьку влили.

О болю мій, гірка розлуко,
Скорбото матері свята!
Звитяги спів тисячозвуко
Понад тобою вироста!

6

Тут, де ходив Тарас у гніві та задумі,
Де Леся смертний біль і смерть перемогла,
Де колихалися тополі в срібнім шумі,
Де пісня руютою зеленою росла,

Де в кожен камінець на гостелюбнім бруку
І в кожне дерево на схилі край Дніпра
Вложив народ-борець свою любов і муку
У чистім прагненні високого добра, –